

Μυθολογίες της κρίσης

μέρος 2ο

Lockdown, το όχημα της αναδιάρθρωσης

Ιανουάριος 2021

Η ελληνική οικονομία είχε ζητήματα και πριν μας επισκεφτεί το μικρόβιο

Τον τελευταίο χρόνο βλέπουμε συνεχώς να επεκτείνεται το lockdown και ο περιορισμός λειτουργίας στην εστίαση και το λιαν εμπόριο. Τι γίνεται με όλα αυτά τα μέτρα και όλους αυτούς τους μπάτσους; Μα πώς είναι δυνατόν ο ελληνικός καπιταλισμός να σπάει τη βιτρίνα του, το οικονομικό brand του, τον τουρισμό, εξαιτίας ενός μικροβίου¹; Τι συμβαίνει όταν ένα μικρόβιο περιφέρεται στις ελληνικές πόλεις; Αν και απορούμε πως δεν έφυγε κλαίγοντας αντικρίζοντας την ελληνική πραγματικότητα, σίγουρα συνάντησε σε κάθε γωνιά εστιατόρια, καφεενεία, μπαρ, greek taverns, φαστφουντάδικα και κάθε λογής μικρομεσαία επιχειρηματία του τριτογενούς τομέα.

Όταν ακούμε ότι θα μπει λουκέτο στην εστίαση λόγω υγειονομικής κρίσης αναρωτιόμαστε αν αυτή η υγειονομική κρίση ξεφύτρωσε από το πουθενά ή αν είναι άλλη μια μεταμφίεση της προϋπάρχουσας οικονομικής κρίσης. Υποπτευόμαστε, λοιπόν, ότι έχουμε άλλο ένα παράδειγμα σύγχυσης μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος, άλλη μια θεαματική αντιστροφή της πραγματικότητας. Τα μαγαζιά κλείνουν, οι ψηφιοποιημένες εκδοχές τους επιβιώνουν. Κυριολεκτικά φάγαμε πακέτο σαν οικονομία, ή μήπως όχι;

Προσπαθούμε και μεις με τη σειρά μας να βρούμε μια μέθοδο προσέγγισης, ξεκινώντας από την υποψία μας πως η καπιταλιστική κίνηση δεν διαταράσσεται ποτέ από τυχαία γεγονότα. Αντιστρόφως, τα τυχαία γεγονότα μπαίνουν

1. Στο παρόν κείμενο χρησιμοποιούμε μια απλοποιητική αφαίρεση: την ταύτιση του τουρισμού με την εστίαση. Αυτό συμβαίνει μόνο για μεθοδολογικούς σκοπούς, ώστε να μπορέσουμε να μελετήσουμε το οικονομικό φαινόμενο στο ακρότατο σημείο εμφάνισης του, δηλαδή εκεί όπου η εστίαση είναι σε απόλυτη σύνδεση με τον τουρισμό. Αυτό εξαρτάται από την γεωγραφική περιοχή, τουριστική ή λιγότερο τουριστική. Στις τουριστικές περιοχές, η καμπύλη του κέρδους του κλάδου της εστίασης αυξομειώνεται σε πλήρη εξάρτηση από τον τουρισμό. Δηλαδή, τα μαγαζιά γεμίζουν από τουρίστες κάποιους μήνες και τους υπόλοιπους είναι - σχεδόν - κλειστά. Στις πόλεις υπάρχει μικρότερη αυξομείωση του κέρδους. Και εκεί, αναλογικά, η πελατεία αυξάνεται κατά τις τουριστικές περιόδους αλλά η διαφορά είναι ότι, σε αυτές τις περιπτώσεις, η βιωσιμότητα μιας επιχείρησης δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τις τουριστικές περιόδους. Σε κάθε περίπτωση, πέρα από την κυμαινόμενη σχέση της εστίασης με τον τουρισμό, ο κατακερματισμός των δύο κλάδων μένει αναλλοίωτος (δηλαδή η ύπαρξη πολλών μικρών επιχειρήσεων).

στη τροχιά της καπιταλιστικής κίνησης. Ως εκ τούτου, αδυνατούμε να πιστέψουμε ότι ένα μικρόβιο ήρθε για να καταστρέψει το 1/4 της ελληνικής οικονομίας και πως το ελληνικό κράτος μοιάζει ανήμπορο να αντιδράσει. Αντιθέτως, πιστεύουμε ότι το ελληνικό κράτος και τα αφεντικά αρπάζουν σαν δώρο τη συμπίκνωση χρόνου που προσφέρει το περιβόητο μικρόβιο και την χρησιμοποιούν για την αναδιάρθρωση του παραγωγικού μοντέλου. Αυτή η κίνηση από μεριάς τους είναι αναγκαία έτσι ώστε να κάνουν βήματα μπροστά στη σκακιέρα των διακρατικών ανταγωνισμών. Άλλωστε, κάθε κράτος αυτό επιδιώκει και θα πράξει αναλόγως με τις ανάγκες του και τη θέση του στον γεωπολιτικό χάρτη.

Για να κατανοήσουμε το ελληνικό παράδειγμα χρειάστηκε να ανατρέξουμε στα προβλήματα του ελληνικού κεφαλαίου και τις διεξόδους επένδυσης που αναζητεί - δυνάμεις προϋπάρχουσες του covid και στην παρούσα κατάσταση επιταχυνόμενες. Ένα από τα βασικά αντικείμενα της μελέτης μας ήταν η περίφημη έκθεση “Σχέδιο ανάπτυξης για την ελληνική οικονομία”, που δημοσιεύτηκε στην τελική της μορφή στις 14 Νοεμβρίου 2020. Πρόκειται για μια έκθεση – παραγγελία του ελληνικού κράτους από τον Ιανουάριο του 2020 (πριν μας επισκεφθεί ο covid!) και απαντάει “στο αίτημα παραγόντων της αγοράς να προσδιορίσει το οικονομικό μοντέλο της χώρας, ώστε να διευκολυνθούν οι επενδυτικές αποφάσεις”². Η συγγραφική ομάδα αποτελείται από έλληνες οικονομολόγους διεθνούς φήμης, με ηγέτη τον νομπελίστα Χ. Πισσαρίδη.

Μέσα σε τούτη την έκθεση κατονομάζουν όλα τα δεινά και τις αγκυλώσεις της ελληνικής οικονομίας, τουλάχιστον στο βαθμό που θέλουν να τις κατονομάσουν, και προτείνουν πρόσφορες λύσεις για το ελληνικό κεφάλαιο που, όπως θα δούμε, διόλου καινούριες ιδέες δεν είναι. Συγκεντρώσαμε, λοιπόν, κάποιες σημαντικές θέσεις από το πρώτο κεφάλαιο που είναι αυτό που μας αφορά, στην παρούσα φάση, οι οποίες αναφέρονται στις τάσεις της ελληνικής οικονομίας μέχρι σήμερα.

Θέση νο1: Την τελευταία δεκαετία οι επιπτώσεις της εντεινόμενης χρηματοπιστωτικής κρίσης “αμβλύνθηκαν σημαντικά από την ισχυρή άνοδο του τουρισμού, τα έσοδα από τον οποίο υπερδιπλασιάστηκαν”³. Συνεπώς, την τελευταία δεκαετία έχουμε μια αύξηση των επενδύσεων στον τουριστικό τομέα με ταυτόχρονη αύξηση των αφίξεων σε τουρίστες (Πίνακας 1⁴, παρατίθεται στο τέλος του κειμένου).

Θέση νο2: Οι επενδύσεις του ελληνικού κεφαλαίου δεν έχουν διανεμηθεί σωστά. Η Ελλάδα βρίσκεται στην τελευταία θέση στον “βαθμό διανεμητικής αποτελεσματικότητας”⁵, δηλαδή δεσμεύει πόρους “σε αναποτελεσματικές

2. Το νέο 10ετές σχέδιο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, Καθημερινή, 18/01/2020.

3. Σχέδιο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, Τελική έκθεση, σελ. 17.

4. ό.π., σελ. 17.

5. Όπως εξηγείται ο όρος μέσα στην έκθεση (σελ. 21): “Ο βαθμός διανεμητικής αποτελεσματικότητας σε επίπεδο χώρας (macro-level allocative efficiency) ορίζεται ως ο λόγος της παραγωγικότητας της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας ως προς το απλό μέσο όρο της παραγωγικότητας των κλάδων της οικονομίας”. Συγκρίνει την παραγωγικότητα της εργασίας (πόσο αποτελεσματική είναι, πόση υπεραξία παράγει για τα αφεντικά κ.ο.κ.) σε κάποιον κλάδο με έναν γενικό μέσο όρο παραγωγικότητας της οικονομίας. Χοντρικά, αν ένας

παραγωγικές διαδικασίες [...με] αποτέλεσα τη χαμηλή παραγωγικότητα στο σύνολο της οικονομίας [...] και χαμηλές επιδόσεις σε όρους διεθνούς ανταγωνιστικότητας”⁶ και η απόκλιση με τις υπόλοιπες χώρες της ευρωζώνης αυξάνεται από το 2007 και έπειτα.

Αν κοιτάξουμε πίσω από τον επιστημονικό μυστικοποιητικό λόγο, καταλαβαίνουμε ότι το ελληνικό κεφάλαιο δεν έχει διανεμηθεί σωστά, ότι υπάρχουν οικονομικοί κλάδοι με πλεονάζουσες παραγωγικές δυνάμεις, δηλαδή με επενδύσεις που είτε αποφέρουν μικρό ποσοστό κέρδους είτε μηδαμινό. Όταν λέμε ότι υπάρχουν περίσσιες επενδύσεις εννοούμε ότι υπάρχουν περίσσιοι επενδυτές, συνεπώς η πίτα του κέρδους κατακερματίζεται, ενώ υπάρχουν άλλοι οικονομικοί τομείς που έχουν έλλειψη σε επένδυση κεφαλαίου. Άρα, το ελληνικό κεφάλαιο δεν αξιοποιείται στο έπακρο του, τα κομμάτια του έχουν μποτιλιαριστεί σε ένα δρόμο και μαλώνουν για το ποιο θα περάσει πρώτο. Αυτό, λοιπόν, σημαίνει το ότι «η κατανομή των παραγωγικών συντελεστών στην ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται διαχρονικά από αναποτελεσματικότητα»⁷.

Θέση νο3: Έχουμε πήξει με τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις και τους αυτοαπασχολούμενους! Σύμφωνα με την έκθεση, στο υποκεφάλαιο με τον ξεκάθαρο τίτλο “Κατακερματισμένη επιχειρηματικότητα χαμηλής παραγωγικότητας”, “το 48.5% των εργαζομένων της μη χρηματοπιστωτικής επιχειρηματικής οικονομίας της χώρας το 2017 απασχολούνταν σε επιχειρήσεις με έως 9 άτομα προσωπικό, ενώ το 28.7% των εργαζομένων στη χώρα, με βάση στοιχεία για το 2019 ήταν αυτοαπασχολούμενοι”⁸. Πρωτιά στην Ευρώπη και στα δύο (πίνακας 2⁹, παρατίθεται στο τέλος του κειμένου). Αυτό με καπιταλιστικούς όρους είναι αντιπαραγωγικό, κάτι που το ξέρει καλά το ελληνικό κράτος και ο Πισσαρίδης. Λένε συνοπτικά ότι το μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων σχετίζεται με την χαμηλή παραγωγικότητα της εργασίας και δεν τους επιτρέπει να εκμεταλλευτούν οικονομίες κλίμακας και τεχνολογίες αιχμής. Με απλά λόγια, μικρή επιχείρηση σημαίνει μικρής κλίμακας εγχώριο εμπόριο, με μικρές επενδυτικές ικανότητες και συνεπώς μικρή αυτοματοποίηση και τεχνολογική εξέλιξη. Έτσι, η παραγωγικότητα κινείται σε χαμηλά επίπεδα και ταυτόχρονα αυξάνονται οι μη-παραγωγικές εργασίες¹⁰. Εν τέλει καταλήγει στη διαπίστωση ενός φαύλου κύκλου: “το μικρό μέγεθος των ελληνικών επιχειρήσεων είναι συνέπεια αγκυλώσεων στην οικονομία που δημιουργούν κίνητρα στις επιχειρήσεις να παραμένουν μικρές και δυσκολεύουν την ανάπτυξη τους”¹¹. Για δεξ που τελικά αυτό το μικρό-

κλάδος είναι κάτω του μέσου όρου αυτομάτως σημαίνει ότι είναι λιγότερο παραγωγικός για το σύνολο της οικονομίας, που σημαίνει ότι έχει επενδυθεί (“διανεμηθεί”) χρήμα το οποίο παράγει λιγότερο κέρδος καθώς διανέμεται σε περισσότερα αφεντικά.

6. ό.π., σελ. 21.

7. ό.π., σελ. 21.

8. ό.π., σελ. 22.

9. ό.π., σελ. 23.

10. Από την οπτική των αφεντικών, ως μη-παραγωγικές εργασίες ορίζονται αυτές που προσδίδουν κόστη στο εμπόρευμα χωρίς να επιφέρουν επιπλέον κέρδος.

11. ό.π., σελ. 22.

βιο μοιάζει περισσότερο με ευχή παρά με κατάρα, καθώς έρχεται να διασπάσει αυτόν τον φαύλο κύκλο, τις αγκυλώσεις, και να απελευθερώσει το ανεκμετάλλευτο κεφάλαιο.

Θέση νο4: “Η ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται παραδοσιακά από υψηλά μερίδια απορρόφησης πόρων και παραγόμενου προϊόντος σε μη εμπορεύσιμους κλάδους, όπως ο δημόσιος τομέας και το λιανεμπόριο. Αντίστοιχα, το μερίδιο προστιθέμενης αξίας σε εμπορεύσιμους κλάδους, όπως η μεταποίηση, ήταν και παραμένει χαμηλό”¹². Γενικά, στις σελίδες της έκθεσης βλέπουμε μια διάχυτη γκρίνια, μια εντύπωση πως η ελληνική οικονομία είναι αμέτοχη στο διεθνές εμπόριο, πως εισάγει πολύ περισσότερο απ’ όσο εξάγει. Η ελληνική οικονομία στηρίζεται στον τριτογενή τομέα, στις υπηρεσίες δηλαδή (εστίαση, λιανεμπόριο κ.α.) οι οποίες δεν φτάνουν σε παραγόμενο εμπόρευμα με εξαγωγικές δυνατότητες. Αρκετές επενδύσεις γίνονται και στον πρωτογενή τομέα, που άλλοτε παράγουν τελικό προϊόν και άλλοτε ενδιάμεσο¹³ που θα εισαχθεί στον δευτερογενή τομέα. Η προβληματική επικεντρώνεται στην έλλειψη κεφαλαιοποίησης σε κλάδους μεταποίησης (δευτερογενής τομέας) που είναι το κατ’εξοχήν σημείο ολοκλήρωσης της παραγωγής και η έξοδος του εμπορεύματος στο εμπόριο. Κυρίως, όμως, επικεντρώνεται στην μικρή κλίμακα αυτής της κεφαλαιοποίησης που συγκροτεί επιχειρήσεις χωρίς προοπτικές εξέλιξης, χαμηλές σε επιδόσεις και τεχνολογία, που αναλώνονται στο εγχώριο εμπόριο. Πιο συγκεκριμένα, «μόλις το 14.3% των εργαζομένων στη μεταποίηση στην Ελλάδα ασχολείται με μεταποιητικούς κλάδους υψηλής τεχνολογίας έναντι 37.5% στην Ε.Ε.»¹⁴.

Ας προσπαθήσουμε τώρα να συνθέσουμε αυτές τις τέσσερις θέσεις σε μια κοινή αφήγηση, απομακρυσμένη, όσο το δυνατόν, από επιστημονικές και οικονομιστικές ορολογίες.

Έχουμε μια χώρα, την Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα την Ελλάδα εν μέσω εντατικοποιημένης οικονομικής κρίσης την τελευταία δεκαετία. Η οικονομία της προσπάθησε να βγει μπροστά μέσω του brand που έχτιζε για χρόνια: τον τουρισμό. Έλληνες επενδυτές έπεσαν με τα μούτρα στον τουριστικό κλάδο και γενικότερα στον κλάδο της εστίασης (θέση νο1). Άνοιξαν σε κάθε γωνιά των πόλεων καφενεία, εστιατόρια, μπαρ, φαστφουντάδικα. Ο ανταγωνισμός αυξήθηκε δραματικά, το κέρδος που αναλογούσε σε μικρούς και μεγάλους επιχειρηματίες μίκρυνε καθώς η προσφορά αυξήθηκε περισσότερο από τη ζήτηση. Έτσι, δέκα χρόνια αργότερα, έχουμε μια δυσκίνητη οικονομία. Πάρα πολλές μικρομεσαίες επιχειρήσεις συγκεντρωμένες σε έναν κλάδο παλεύουν για την

12. ό.π., σελ. 25.

13. Για παράδειγμα, η παραγωγή φράουλας είτε φτάνει στο τελικό εμπόρευμα φράουλα είτε φτάνει στην πρώτη ύλη φράουλα (ενδιάμεσο προϊόν) η οποία αργότερα μεταποιείται σε άλλο εμπόρευμα (π.χ. μαρμελάδα). Όσο περισσότερα τα στάδια μεταποίησης, τόσο περισσότερη εξειδίκευση απαιτείται. Όπως φαίνεται και στο τέλος της παραγράφου, η Ελλάδα έχει έλλειψη στη μεταποίηση και στην εξαγωγή εμπορευμάτων, ειδικά σε ότι αφορά μεταποιήσεις υψηλής τεχνολογίας. Ο πρωτογενής τομέας δεν είθισται να παράγει με πρότυπα υψηλής τεχνολογίας και εξειδικευμένα εμπορεύματα.

14. ό.π., σελ. 22.

επιβίωση τους αντί για το κέρδος τους. Αυτό σημαίνει αναποτελεσματική διανομή πόρων στην ελληνική οικονομία (θέση νο2). Σημαίνει και κάτι ακόμα: πάρα πολλοί επιχειρηματίες (με κρατικές επιχορηγήσεις) έπεσαν με τα μούτρα σε έναν κλάδο του οποίου το εμπόρευμα δεν εξάγεται, μειώνοντας τις δυνατότητες ανταγωνισμού της ελληνικής οικονομίας στο διεθνές εμπόριο (θέση νο4). Κατέληξαν να μαλώνουν και να εφεύρουν τρόπους (μη-παραγωγικές εργασίες) προσέλευσης τουριστών και πελατών εις βάρος των υπολοίπων του κλάδου. Από τη μία, πόνεσαν τα μάτια μας από το διάχυτο ελληνικό κίτσαριό του greek culture. Από την άλλη, δημιουργήθηκε ένας φαύλος κύκλος: καμία επιχείρηση δεν καταφέρνει να παράξει κέρδος, τέτοιο ώστε να είναι αρκετό για να το επανεπενδύσει και να καταφέρει να κερδίσει έδαφος έναντι των ανταγωνιστών της. Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις είναι καταραμένες να παραμείνουν μικρομεσαίες, μακριά από καινοτομίες, τεχνολογίες και δυνατότητες μεγέθυνσης, και δεν αυξάνουν την παραγωγικότητά τους (θέση νο3).

Πώς θα σωθεί άραγε ο ελληνικός καπιταλισμός; Θα κλείσει πολλά από αυτά τα μαγαζάκια και πολλούς μικρούς που θέλουν να λέγονται αφεντικά με το πρώτο χαρτζιλίκι που έβαλαν στην τσέπη! Θα κάνει rebranding ! Φυσικά, το rebranding δεν είναι δική μας ιδέα.

Rebranding σημαίνει αλλαγή βιτρίνας

Το ελληνικό κράτος διαχειρίζεται τον covid χρησιμοποιώντας το lockdown με σκοπό να επιταχύνει την επίλυση των προβλημάτων του ελληνικού κεφαλαίου. Μιλάμε για προβλήματα που δεν ξεφύτρωσαν το 2020: ο διακρατικός ανταγωνισμός, ο εμπορικός πόλεμος, ο κοινωνικός ανταγωνισμός κ.α.. Αυτό που συμβαίνει με τον covid είναι η συμπύκνωση του χρόνου, δηλαδή αποτελεί το γρήγορο όχημα της αναδιάρθρωσης του παραγωγικού μοντέλου.

Από καιρό τίθενται στο τραπέζι οι προβληματικές του τουριστικού εμπορεύματος στην Ελλάδα και η πρόθεση για κατεύθυνση σε άλλους παραγωγικούς τομείς. Το ελληνικό κράτος προσπαθεί να μπει δυναμικά στον διεθνή ανταγωνισμό ως παραγωγός και να σταματήσει να ζητιανεύει καλοκαιρινούς τουρίστες για να βγάλει τον χειμώνα. Επιπλέον, δεν χρειαζόμαστε πολλούς τουρίστες που ξοδεύουν λίγα. Μας κάνουν και λιγότεροι, αρκεί να ξοδεύουν πολλά και για παραπάνω χρόνο από την καλοκαιρινή σεζόν. Ο κλάδος του τουρισμού πρέπει να αναβαθμιστεί, να προσθέσει αξία στο εμπόρευμα του, ώστε να αναβαθμιστεί και το πορτοφόλι του επισκέπτη! Κάπως έτσι το είχε διατυπώσει ο υπουργός τουρισμού Χ. Θεοχάρης τον Δεκέμβριο του 2019: έμφαση “πρέπει να δοθεί στην προστιθέμενη αξία και όχι στον όγκο” του τουρισμού και παρακάτω αναφέρεται σε “επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου”¹⁵. Επίσης, μας δίνει και μια γεύση του επιδιωκόμενου rebranding, προερχόμενο από την προ-covid εποχή. Γράφει για πράσινες πιστοποιήσεις, για κίνητρα στις τουριστικές επιχειρήσεις «προκειμένου να βελτιώσουν την απόδοση τους στους

15. Η αειφορία ταιριάζει στον ελληνικό τουρισμό, Ναυτεμπορική, 20/12/2019.

τομείς της ενέργειας, του νερού και της διαχείρισης αποβλήτων»¹⁶. Δύο σε ένα ο κύριος Θεοχάρης! Και επένδυση στην πράσινη ανάπτυξη (νέος παραγωγικός κλάδος) και αναβάθμιση στο τουριστικό εμπόρευμα. Το μόνο που τους μένει είναι να τελειώνουν με τις πολλές μικρομεσαίες επιχειρήσεις που δεν μπορούν να καινοτομήσουν, να εκσυγχρονιστούν, να μεγαλώσουν, κ.ο.κ..

Λίγο νωρίτερα, τον Αύγουστο του 2019, άρθρο στην Ναυτεμπορική¹⁷ προειδοποιούσε για τα δεινά του airbnb. Ήταν που ήταν υπερκατακερματισμένη η πίτα των κερδών στον τουρισμό, η βραχυχρόνια μίσθωση ήρθε να ξεχειλώσει τα πράγματα. Πλέον, ο κάθε ιδιοκτήτης μεταμφιέζεται σε ξενοδόχο! Αντί να οργανώνεται ο κλάδος για να αναβαθμίσει την εμπορική αξία του, τελικά την ρίχνει και συσσωρεύει όλο και περισσότερους ανταγωνιστές, αυξάνοντας ακόμα περισσότερο την προσφορά. Επιπρόσθετα, το άρθρο μας ενημερώνει ότι ο υπερτουρισμός σε συγκεκριμένες περιοχές (π.χ. Σαντορίνη) ρίχνει την αξία του τουριστικού εμπορεύματος με αποτέλεσμα να γίνονται όλο και πιο φθηνοί προορισμοί στοχεύοντας στον όγκο και όχι στην ποιότητα. Την ίδια άποψη φαίνεται να έχει και ο Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΣΕΤΕ), δηλαδή τα αφεντικά στον τουρισμό. Με case study τη Σαντορίνη και τη Ρόδο, λόγω της τουριστικής υπερχειλίσης τους, προτείνουν μια σειρά από έργα και επενδύσεις σε νέα τουριστικά προϊόντα. Συγκεκριμένα «πρόκειται για δράσεις οι οποίες έχουν εφαρμοστεί με επιτυχία σε άλλες ευρωπαϊκές πόλεις, κυρίως στη βόρεια Ευρώπη, και έχουν φέρει αποτελέσματα. Για παράδειγμα, έχουν αναπτυχθεί στρατηγικές για τη “μη προσέλκυση” μεγαλύτερου αριθμού τουριστών, με εστίαση σε επισκέπτες με τη μεγαλύτερη δυνατή οικονομική επιφάνεια»¹⁸. Πάλι τα ίδια δηλαδή. Λιγότερους αλλά ακριβότερους τουρίστες, λιγότερες αλλά πιο κυριλέ επιχειρήσεις.

Ο γιατρός της ελληνικής οικονομίας είναι το lockdown

Στην εποχή του covid τα πράγματα γίνονται όλο και πιο ξεκάθαρα. Ο Α. Πατέλης, επικεφαλής του οικονομικού γραφείου του Κ. Μητσοτάκη, αναφέρει ότι «η πανδημία» μπορεί να μετατραπεί σε ευκαιρία για την Ελλάδα ώστε να προσελκύσει επενδύσεις στην ψηφιακή οικονομία. Καταλήγει στο αψεγάδιαστο σχόλιο: «Καλώς εχόντων των πραγμάτων, θα έχουμε το εμβόλιο την άνοιξη, και θέλουμε να χτίσουμε τις βάσεις και να χρησιμοποιήσουμε, σε κάποιο βαθμό την πανδημία, ως μια ευκαιρία για ένα restart και ένα rebranding της χώρας, όλα αυτά με την προϋπόθεση ότι θα καταφέρουμε να ελέγξουμε την πανδημία»¹⁹. Εδώ, η γλώσσα των οικονομολόγων του ελληνικού κράτους γίνεται ξεκάθαρη. Το brand του τουρισμού και του τριτογενή τομέα δεν μπορεί παρά να κρατάει την ελληνική οικονομία μόνιμα μικρομεσαία.

Επιστρέφουμε στον αγαπημένο κύριο Πισσαρίδη και την έκθεση του. Το

16. ό.π.

17. Πώς θα κερδίσει το «στοίχημα» του μέλλοντος η τουριστική αγορά, Ναυτεμπορική, 19/08/2019.

18. Πρώτο βήμα για τη βιώσιμη ανάπτυξη τουριστικών προορισμών, Ναυτεμπορική, 11/11/2019.

19. Η πανδημία κρύβει και ευκαιρίες για την Ελλάδα, Καθημερινή, 20/11/2020.

κεφάλαιο για τις τάσεις της ελληνικής οικονομίας καταλήγει σε δύο πολύ ενδιαφέρουσες, κατά τη γνώμη μας, παραγράφους, που κινούνται στο ίδιο μήκος κύματος με τον Πατέλη αλλά έχουν περισσότερο περιεχόμενο. Τις παραθέτουμε αυτούσιες και έπειτα θα προσπαθήσουμε να τις απογυμνώσουμε από τη μυστήρια γλώσσα που χρησιμοποιεί:

“Κοιτάζοντας προς το άμεσο μέλλον, η τρέχουσα πανδημία του COVID-19 και τα υγειονομικά μέτρα για τον περιορισμό της δημιουργούν πρωτόγνωρες προκλήσεις, αλλά και σημαντικές ευκαιρίες στο πεδίο της οικονομικής πολιτικής παγκοσμίως. Από τη μια πλευρά, η διακοπή της δραστηριότητας σε μια σειρά από κλάδους της οικονομίας και η μεγάλη μείωση στη διασυννοριακή μεταφορά επιβατών οδηγούν σε σημαντική απώλεια εισοδημάτων, ειδικά σε χώρες όπως η Ελλάδα, όπου ο διεθνής τουρισμός αποτελεί σημαντική πηγή εσόδων. Από την άλλη πλευρά, η αντιμετώπιση των οικονομικών επιπτώσεων της κρίσης έχει κινητοποιήσει πολύ σημαντικούς δημόσιους πόρους σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η διαθεσιμότητα αυτών των πόρων δημιουργεί δημοσιονομικό χώρο, για περιορισμένη διάρκεια χρόνου, ο οποίος δεν ήταν διαθέσιμος την προηγούμενη δεκαετία.

Σε αυτή την συγκυρία, είναι ιδιαίτερα σημαντικό ο επιπλέον δημοσιονομικός χώρος να μην σπαταληθεί σε μια απόπειρα επιστροφής στο υπόδειγμα ανάπτυξης που ακολούθησε η χώρα πριν το 2009. Αντίθετα, οι πόροι που προγραμματίζονται να είναι διαθέσιμοι δημιουργούν σημαντικές ευκαιρίες για την υποστήριξη υποδομών και για την ολοκλήρωση δομικών αλλαγών που δεν ήταν δυνατό να ολοκληρωθούν αποτελεσματικά ή να αποδώσουν, λόγω των στενών δημοσιονομικών περιορισμών που είχε η χώρα από την έναρξη της κρίσης χρέους. Ανοίγει έτσι ένα σημαντικό παράθυρο ευκαιρίας για να τεθεί η χώρα σε τροχιά διατηρήσιμης σύγκλισης προς τους πρωτοπόρους της ΕΕ.”²⁰

Αρχικά μας λείπει το προφανές, ότι ο covid έριξε τη ζήτηση για το τουριστικό εμπόρευμα. Δεύτερον, αναφέρεται στην ανάδυση μιας σημαντικής ευκαιρίας λόγω της κινητοποίησης ευρωπαϊκών πόρων. Καθόλου καινούρια ιδέα. Ο καπιταλισμός φτάνει διαρκώς σε κρίση και ουδέποτε ευθυνόταν ένα μικρόβιο γι' αυτό. Τις περιόδους που εμφανίζεται η ένταση της κρίσης τα κράτη δανείζονται χρήματα με τα οποία τροφοδοτούν τις τράπεζες. Οι τράπεζες με τη σειρά τους δανείζουν στις αγορές, σε αφεντικά κλάδων που υπάρχουν ήδη και σε αφεντικά νέων κλάδων. Έτσι, καταφέρνουν να εκκινούν την κατανάλωση και να ξεμπλοκάρουν την παραγωγή. Αυτή η διαδικασία αναβάλλει τις επιπτώσεις της κρίσης για αργότερα. Η επανάληψη αυτής της μεθόδου έχει φτάσει το παγκόσμιο χρέος στα εκατοντάδες τρισεκατομμύρια. Συνεπώς, με αυτήν την αυξητική τάση του χρέους, κάθε κρίση θα σκάει σαν ψηλότερο τσουνάμι από το προηγούμενο και με συχνότερο ρυθμό. Από καιρό διαφαίνεται ότι η αναβολή τελείωσε. Το μικρόβιο αποτέλεσε την καλύτερη μυστικοποίηση της καπιταλιστικής κρίσης και της διαχείρισης της, μεταμφιεσμένης σε υγειονομική, ώστε να παραταθούν για αργότερα οι επιπτώσεις.

Σύμφωνα με όλα αυτά, ο Πισσαρίδης μας ενημερώνει ότι στη παρούσα συγκυρία έχουν κινητοποιηθεί πολύ σημαντικοί δημόσιοι πόροι σε ευρωπαϊκό

20. Σχέδιο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, Τελική έκθεση, σελ. 35.

επίπεδο, η διαθεσιμότητα των οποίων δημιουργεί δημοσιονομικό χώρο. Δηλαδή, η Ελλάδα θα πάρει δανεικά και κονδύλια με σκοπό να τα αξιοποιήσει για να ξεμπλοκάρει την οικονομία της. Αναφέρει μάλιστα ότι είναι η πρώτη ευκαιρία που έχει η Ελλάδα τα τελευταία δέκα χρόνια και συμβουλεύει επιτακτικά ότι οι πόροι δεν πρέπει να σπαταληθούν σύμφωνα με το “υπόδειγμα ανάπτυξης” που ακολουθούσε η χώρα προ του 2009. Ο Πισσαρίδης δεν είναι και ο μόνος προφανώς που το σκέφτηκε αυτό. Σε άρθρο του Ε. Βενιζέλου στο Βήμα²¹ υπάρχει η ίδια αντίληψη περί αποτελεσματικής αξιοποίησης κονδυλίων και πόρων που “προκύπτουν από τον covid”.

Νομίζουμε ότι πλέον έχουμε μια καθαρή εικόνα σε επίπεδο προθέσεων. Το κράτος θα κατευθύνει τους επενδυτές προς νέες αγορές. Το μικρόβιο όμως γιατί είναι χρήσιμο; Αφενός, γιατί δημιουργεί τις αφορμές δανεισμού και πρόσβασης στους ευρωπαϊκούς πόρους και, αφετέρου, γιατί δύναται να “κουρέψει”, μέσω lockdown, τις πλεονάζουσες παραγωγικές δυνάμεις στον τομέα του τουρισμού, της εστίασης, του λιανεμπορίου και γενικότερα του διογκωμένου τριτογενούς τομέα. Με αυτό τον τρόπο, το κεφάλαιο που θα απελευθερωθεί θα μπορεί να επανεπενδυθεί σε άλλους τομείς, με τις ευλογίες του ελληνικού κράτους. Για κάθε μικρομεσαίο που βουλιάζει στον τουρισμό, δύο θα φυτρώνουν σε πιο παραγωγικούς κλάδους. Το κεφάλαιο δεν εξαφανίζεται, συσσωρεύεται και επανεπενδύεται.

Φυσικά δεν πρόκειται για μια ιστορία αυτοχειρίας του προηγούμενου brand, ίσα ίσα ο τουρισμός θα γίνει πιο ντελικάτος²²! Ήδη διαβάζουμε για μπαράζ λουκέτων στο χώρο της εστίασης, ειδικά στις περιοχές που συνδέεται οργανικά με τον τουρισμό, καθώς, παρά τις προσπάθειες του περσινού καλοκαιριού οι τουρίστες ήταν πολύ λιγότεροι²³. Μία στις τέσσερις επιχειρήσεις στους κλάδους της εστίασης και του λιανεμπορίου²⁴ βλέπει λουκέτο. Και όπως είπαμε, αυτό θα επιφέρει μια καπιταλιστικά χρήσιμη συσσώρευση κεφαλαίου. Λιγότεροι και δυνατότεροι παίκτες με το ίδιο αγοραστικό κοινό και με μεγαλύτερο ποσοστό κέρδους.

Αυτό που έρχεται να ολοκληρώσει το παζλ της αναδιάρθρωσης είναι ο νέος πτωχευτικός κώδικας που τέθηκε σε ισχύ από 01/01/2021 (Ν.4738²⁵). Στο άρθρο 103, που αφορά τις λύσεις συμβάσεων, αναφέρει ότι “η κήρυξη της πτώχευσης προκαλεί την αυτόματη και αζήμια λύση όλων των εκκρεμών και διαρκών συμβάσεων του οφειλέτη”²⁶. Λίγο παρακάτω, στο άρθρο 109, έρχεται να κάμψει οποιαδήποτε αμφιβολία προκαλεί η ρομποτική γλώσσα των ΦΕΚ: “Σε κάθε πε-

21. Από το Ταμείο Ανάκαμψης στην ανάκαμψη της χώρας, Το Βήμα, 27/07/2020.

22. Σε πρόσφατη συνέντευξη της επιτροπής Πισσαρίδη, αναφέρεται ότι ο τουρισμός «θα ανακάμψει σε επίπεδο υψηλότερο από αυτό που βρισκόταν πριν από την πανδημία». Αυτό εννοούμε και εδώ, θα βελτιωθεί η αξία των εμπορευμάτων του, θα καινοτομήσει και θα εξελιχθεί χωρίς τον βραχύνά πολλών μικρομεσαίων επιχειρήσεων.

23. Έρχεται κύμα “λουκέτων” στην εστίαση, Καθημερινή, 22/10/2020.

24. Μία στις τέσσερις επιχειρήσεις “βλέπει” λουκέτο, Καθημερινή, 23/12/2020.

25. ΦΕΚ 207Α, 27/10/2020.

26. ό.π., Άρθρο 103, Παρ. 1.

ρίπτωση πτώχευσης, για το κύρος της καταγγελίας της σύμβασης εργασίας δεν απαιτείται η καταβολή αποζημίωσης”²⁷.

Σε τι αποσκοπεί αυτή η κρατική στρατηγική; Συνήθως βλέπαμε τα κράτη και τις τράπεζες τους να δανείζουν χρήματα στις πληττόμενες επιχειρήσεις για να διαφυλάξουν τη συνέχιση της λειτουργίας τους. Αναφορικά όμως με τους προβληματικούς κλάδους, δεν συμφέρει κάτι τέτοιο τον ελληνικό καπιταλισμό. Αντιθέτως, ο νέος πτωχευτικός κώδικας ήρθε να βοηθήσει τα αφεντικά να κλείσουν τις επιχειρήσεις τους, μέσα από ρύθμιση χρεών και απόλυση του εργατικού δυναμικού χωρίς αποζημίωση. Βλέπουμε το πλήρες σχήμα ανατροφo-δότησης του ελληνικού κεφαλαίου. Το κράτος επιδοτεί το ξεκίνημα επιχειρήσεων σε νέους κλάδους και βοηθάει τις πλεονάζουσες μικρομεσαίες επιχειρήσεις να κλείσουν, απελευθερώνοντας το δεσμευμένο κεφάλαιο και συσσωρεύοντας τους επενδυτές του κλάδου αυξάνοντας το ποσοστό κέρδους (λιγότεροι μαγαζάτορες, ίδιοι πελάτες). Το lockdown έρχεται να επιταχύνει αυτή τη διαδικασία πλήττοντας κλάδους που, όλως τυχαίως, πάσχουν από πλεονάζουσες επενδύσεις.

Το που εντοπίζουμε την τάση διοχέτευσης του ελληνικού κεφαλαίου είναι μια άλλη ιστορία. Πλήθος άρθρων και εξαγγελιών μας πληροφορούν, πριν και μετά τον covid, για τη σημασία της πράσινης και ψηφιακής ανάπτυξης που μπορεί να προσφέρει δυνατότητα επαναπατριsmού εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού (brain gain), συνθήκες μόνιμης τηλεργασίας, κ.α.. Ταυτόχρονα βλέπουμε μια στόχευση αύξησης των επενδύσεων στο δευτερογενή τομέα, ώστε να υπάρχει δυνατότητα ανταγωνιστικής εισόδου στο διεθνές εμπόριο.

Γιατί μας νοιάζουν όλα αυτά;

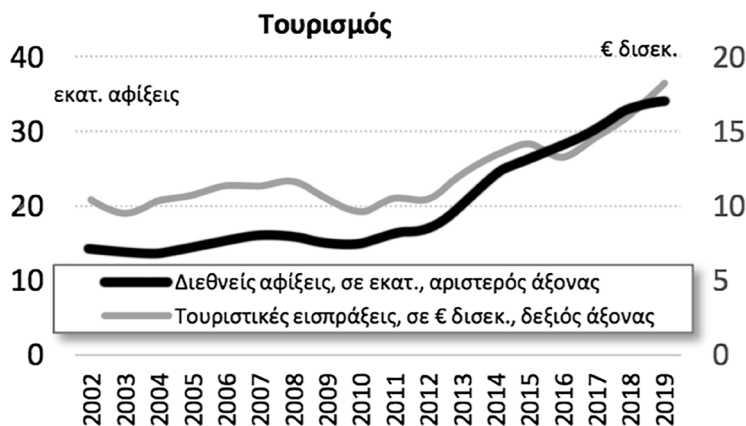
Και κάτι ακόμα. Γιατί μας νοιάζουν όλα αυτά; Δεν έχουμε καμία κάψα να επιχειρηματολογήσουμε υπέρ των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Βιωματικά μας είναι αδιάφορο ποιές θα κλείσουν και ποιές θα ανοίξουν. Εμάς μας ενδιαφέρει να κατανοήσουμε τη στρατηγική του ελληνικού καπιταλισμού, να διαβάσουμε την ιστορική συνθήκη απ’ όσες περισσότερες πλευρές μπορούμε, να φτιάξουμε συλλογικές μνήμες και αναφορές χρήσιμες για το θεωρητικό και πρακτικό μας μέλλον. Να καταλάβουμε τι είναι όλα αυτά τα μέτρα που μας καλούν να πειθαρχήσουμε – υποτίθεται για το καλό μας. Από πότε νοιάζονται όλοι αυτοί για το καλό μας; Τι γίνεται με τα κρούσματα που λειτουργούν σαν μονάδα μέτρησης της καταστολής; Γιατί μειώθηκαν το καλοκαίρι; Γιατί η εστίαση δεν έκλεισε στο εξωτερικό με τον τρόπο που έκλεισε στην Ελλάδα; Τι σημαίνει τηλεργασία για μας; Πώς θα κράζουμε το αφεντικό με τους συναδέλφους μας απ’ το σπίτι; Τι θα γίνει με όσες και όσους εργαζόμενα/στον στους κλάδους που παραπαίνουν; Θα μείνουμε και χωρίς δουλειά και χωρίς αποζημίωση; Τι σημαίνει για τους μετανάστες και τις μετανάστριες η καπιταλιστική αναδιάρθρωση;

Πολλά ερωτήματα, αρκετά δύσκολες απαντήσεις. Είναι χρήσιμο, όμως, να

27. ό.π., Άρθρο 109, Παρ. 1.

δοθούν, να γίνουν κάτι περισσότερο από την αποδελτίωση των απόψεων του ελληνικού κράτους και κεφαλαίου. Όχι ότι δεν θεωρούμε χρήσιμη την παρούσα μελέτη, αλλά από μόνη της μας βοηθάει απλά να κατανοήσουμε νοήματα και στρατηγικές πίσω από εξαγγελίες για τα μέτρα. Η βασική μας στόχευση είναι να δούμε πως όλα αυτά ακουμπάνε τις ζωές των πιο υποτιμημένων υποκειμένων. Με λίγα λόγια, μια αναδιάρθρωση του παραγωγικού μοντέλου δεν γίνεται να αφήσει ανεπηρέαστη την σφαίρα της ίδιας της παραγωγής και των υποκειμένων που τη συγκροτούν. Συνεπώς, αυτό που θέλουμε να περιγράψουμε είναι το rebranding ως το όχημα υποτίμησης της εργατικής τάξης. Ελπίζουμε να φωτίσουμε μεγαλύτερο μέρος του μυστηρίου του covid και να προσθέσουμε ένα λιθαράκι στη κατανόηση της δυστοπίας που ζούμε, από εμάς για εμάς. Εώς τότε, προσοχή στους έλληνες ρουφιάνους.

Πίνακας 1

Πίνακας 2

